

**ЛИНГВИСТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ В ПИСМЕНИЯ ИДИОМ
НА ПОП ЙОАН ПЕТКОВ**

**(Въз основа на „Житие на св. Ксенофонт“,
част от ръкописната Поп-Йоанова преправка от 1830 г.)**

*Мариана Куршумова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

**THE LINGUISTIC PECULIARITIES IN THE WRITTEN IDIOM
OF POP JOAN PETKOV**

**(Based on the Life of St. Xenophont, part of the 1830 manuscript
of Priest Yoan)**

*Mariana Kurshumova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv*

The study includes observation of the linguistic peculiarities in the text of “Life of St. Xenophont”, which is part of the manuscript of the so-called Priest Yoan's (or Priest John's) remake from 1830. The aims of our research are: to describe and analyze the linguistic choices of Priest Yoan in the context of the current literary and linguistic processes of the 1830s; to find out which of them are conditioned by the stylistic markings of parts of the story; to offer an answer to the question whether the studied text is a transcript or a translation based on the results of our work.

Key words: Priest Yoan's rewrite (Zmeevo, 1830), linguistic peculiarities, “Life of St. Xenophont”, the written idiom

В българското паисиезнание името на поп Йоан Петков е свързано с ръкописен текст, преправка на Паисиевата „История“, който е познат в науката като Поп-Йоанова преправка, Змеево, 1830 г. В края на същото книжно тяло върху 5 страници (63а – 65а) е включено като страничен текст спрямо историческия разказ „Житието на св. Ксенофонт и Мария и техните синове Йоан и Аркадий“ (ЖК). Досега в научната литература е констатирано присъствието на този текст, но той не е бил обект на научно изследване. Житието е незавършено (следват 16

празни листа), липсва заглавието, но е оставено празно място, около една трета от страницата, където най-вероятно то е трябвало да бъде записано. Като се опираме върху наше предходно представяне на палеографските особености в ръкописната Поп-Йоанова преправка (Куршумова 2018: 13 – 17), можем да обобщим, че основните черти на ръкописа потвърждават авторството на поп Йоан. В сравнение с езиковите особености на основния исторически текст, които са цялостно представени от Ат. Тошева в нейната монография „Рилската преправка (1825 г.) и преписите от Рилската редакция на „История славянобългарска“ (Тошева 2020: 341 – 362), както и в наше предходно изследване (Куршумова 2019), веднага прави впечатление различието в езиковите реализации, което е възможност да се наблюдават лингвистичните особености от писмения идиом на възрожденеца. В своята работа използваме за съпоставка изходния църковнославянски текст на житието от книгата на Димитрий Ростовски „Жития святых. Книга вторая. Декабрь, январь, февраль“¹ от 1764 г. (Ростовски 1764: 870 – 883), чиито съдържание и структура са последователно запазени от поп Йоан².

Целите на нашето изследване са: 1) да опишем и анализираме езиковите избори на поп Йоан в контекста на актуалните за 30-те години на XIX в. книжовноезикови процеси; 2) да потърсим кои от тях са обусловени от стилистична маркираност на части от разказа; 3) като се опираме върху резултатите от работата ни, да предложим отговор на въпроса изследваният текст препис ли е, или превод.

Фонетични особености³. В ръкописа са отразени говорни особености, които са характерни за централнобалканския регион, с който

¹ Текстът е достъпен на електронен адрес <https://dimitryrostovsky.ru/wp-content/uploads/2018/04/Четъи-Минеи.Книга-вторая.pdf>

² Доказателство, че българският книжовник се опира върху този текст, е следният факт. Почти цялата 65-а страница при поп Йоан Петков предлага текст, който следва разказа от Д. Ростовски, но който липсва във всички съвременни преводи на Житието на св. Ксенофонт, макар те да уговарят, че са направени по църковнославянския първоизточник (преведеният текст от църковнославянски на съвременен български може да бъде видян на http://www.pravoslavieto.com/life/01.26_sv_Ksenofont.htm). Безспорно поп Йоан Петков е разполагал с оригиналния текст, като е възможно книгата на Д. Ростовски да е била и негова.

³ Графиката на всички примери е нормализирана, изоставени са надредните знаци, запазени са фонетичните думи. Навсякъде при цитиране от ЖК посоченият номер на листа е по добавената цифрова номерация в него, като с *a* и *b* представяме двете му страни. Примерите от Д. Ростовски са включени с оригиналния им графичен вид, в скоби е посочена страницата от неговата книга.

свързваме създаването на ръкописната книга, както и духовната дейност на поп Йоан. Срещат се диалектни явления като различни типове **асимиляция**: тешката, расардихъ 63б; икупих 64а; **фафъ**, цафтей 65а. Не са рядкост примери с отразена **елизия** на съгласни и гласни: богаства 63а; прѣставиль 63б; ващи 64а; какото, болесь 64б. Засилено е присъствието на примери с **дисимиляция**: да оживей, несай (не се е); да знайти 63б; цафтей, ній 65а. Писмената форма на някои думи е с изпадане на **в** от групата **вс-** (паралелно се среща и нейният запазен вид): насичкити/всичкити 63а; секигъ 65а, както и замяна на начално **хв-** с **ф-**: фарлихъ 64а. Макар и непоследователно, намираме преход **н – л** или **в – л**: много 63а, слободни 64а. Преобладаващи са примерите с отразена редукция от типа **о : у** и **е : и** в неударена позиция: вардянетъ 63а; усерднъ 63б; нищъ 64б; моретъ 65а; времи, думаши 63б; наидно, сига, родихми 64а; ощи 64б. Многобройни са примерите с отразен изговор **я** от **ѣ** – всяка 63а; някоеси 63б; тяхната, бяха 64а; трябаши 65а. Намираме и типичната за балканските говори **якавост**, която се проявява в имперфектните окончания: ходяха, желаяха 63а; сидяха, любяхъ 63б; моляха 65а.

Системно се употребява мека съгласна пред окончанието за сегашно време във формите за 1 л. ед. ч.: видъ, моля 64б. Налице е единичен пример за **мекост** на съгласна **ш** – нашята 65а.

Прави впечатление редовната употреба на буква **а** за означаване на гласна **ъ** както под ударение, така и в неударена позиция (нужно е да посочим, че поп Йоан редовно поставя ударенията): ватрешни, ванкашни 63а; зарачамъ, тварде, расардихъ 63б; да пребадими 64а; да река, просалзи 64б; да погални 65а.

Наред с тези употреби, съответстващи на общоговоримо или диалектно произношение, има и думи с църковнославянска фонетика – вокализации от типа **ж – у**, **ь – о**, **ь – е**: премудроста 63а; ще буди 64б; возносящи 63а; совершенно 64б; первити 63а; темницата 64а; сердце, смертнити 65а.

Морфологични особености. И тук почти без изключение доминират народноговоримите езикови черти. Всички падежни форми от извода са заменени с аналитични, налице са само няколко все още запазени в говоримата реч род.-вин. форми на личните имена – Ксенофонт, Йоан и Аркадий. Аналогична е употребата и при някои местоимения, когато те са за лица от м. р., ед. ч., като при тях има и примери за дат. падеж: **вашего отца**, **вамъ** зарачамъ, **никогоси** неокорих, **някогоси** держяхъ вражда 63б, многое потребно **вамъ** 64б.

Отличителна черта в писмения идиом на поп Йоан е редовното членуване при всички имена: за същ. имена от м. р. ед. ч. графично **-агь**, което най-вероятно отговаря на изговор [ъг] – **санагь**, **умагь** 63а; **сострахагь** 64б; **викагь** нашъ 65а; за прилагателни и местоимения в м. р. ед. ч. **-ягь** и **-агь** – **голѣмїягь** 63а; **моягь** 64а; **нашіагь**, **болніа** 64б. Членната морфема за ж. р. ед. ч. има графичен вид **-та**: **тешката**, **почетта**, **временната** 63а; **болеста**, **радоста** 63б; **смерта**, **славата** 65а; за ср. р. ед. ч. – **-то**, като в единични случаи е с редукция **-ту**: **сарцетоси**, **на книжното** 63а; **елинското** 63б; **своето** 64а; **тяхното**, **ученїето** 64б; **помноготѣ** милосердіе, **потопленїето** 65а. Имената в мн. ч. са винаги с определителен член **-ти** – **сиромашкити** 63а; **очити**, **прїятелити** 64а; **мойти**, **сичкити** 64б; **талазити**, **гемичїити** 65а.

Прилагателните имена и местоименията са представени само чрез своите **кратки** форми, степенуваните форми са системно чрез частиците **по** и **най**, изписани разделно: **най** первити, **по** богатъ 63а.

Личните местоимения представят източнодиалектни и общоговорими употреби: **азъ**, **вїе** 63б; **саснеа**, заради **тяхъ** 64а; **а** послушовайти, **даимъ** подавати 64б; заради **тяхъ** неоставяй **насъ**, **нїй** живити 65а. Маркар и непоследователно, поп Йоан употребява и характерното за говоримата реч удвояване на допълнението: **дани** дадешъ **нанасъ** 65а.

Енклитичните местоимения за 1 и 2 л. без изключение отразяват изговора в централнобалканските говори – **ма**, **та**, **са**: **дасасподобягь**, **акома** любите 63б, **дата** восхалягь (sic!) 65а.

Последователна е употребата на новобългарските притежателни и показателни местоимения, в които често са налице и тясно диалектни фонетични особености: **моягь** животъ, **неговити** заповѣди, **мойто** житїе 63б; **мойти** уста, на **вашите** родители, **тяхната** вѣра, **ваща** чистота 64а; **вашета** майка 64б; **твойти** милости 65а; показателни – **тойзи** свѣтъ 63а; **този** животъ 65а; не забравяюти **унесъ** 64а.

Глаголната система в ЖК представя замяна на цел. глаголни форми от извода с новобългарските темпорални форми за **сег.**, **мин. св.** и **мин. несв. вр.** с характерните за тях окончания: за сег. вр. – **дави** повдїгна⁴ 63б – **возста̀влю** 871; **сякамъ** 63б – **мнїю** 871; **зара̀чамъ** 63б –

⁴ При всички цитирани глаголни форми първа е употребата от ЖК, а срещу нея – примерът от Димитрий Ростовски. Примерите от Д. Ростовски са включени с оригиналния им графичен вид, в скоби е посочена страницата от книгата. Пора-

завѣщаю 871; да собира 64б – совокѣпаши 872; река 64б – рекѣ 872; поискашь 64б – восхощеши 872; наставишь 64б – наставиши 872; наредить 64б – оустрѣиши 872; дати даде, подаде 64б – дастъ, подастъ тебѣ 872; си показва 64а – явлаетъ 872; повелѣва 64б – повелѣваетъ 872; дане потопа 65а – да не потопитъ 873; дапогални 65а – ни да пожретъ 873; непрестава 65а – не престаетъ 873. даси додати 63б – да прїидетъ 871; дасасподобятъ 63б – да сподобятсѧ 871; послѣжатъ 63б – послѣжатъ 871; за миналите времена – приближихса 63б – приближаюсѧ 871; поживѣхъ 63б – пожихъ 871; въздѣхна 64б – възстѣнѣвъ 872; и рѣчи 64б – рѣчѣ 872; видѣхти 64б – видѣсте 872; желаяха 63а – желаша 871; славяхя 64б – славяхъ 872.

Като белег от балканските говори систематично са употребени окончанията **-ми**, **-хми** при глаголите в презенс и аорист, 1 л. мн. ч.: **знаими** 64б; **прославями** 65а; **родихми**, **надѣмахмиса**, **са овардихми** 64а.

Всички 15 инфинитивни форми са заменени с да-конструкция, което доказва устойчивост в употребата ѝ: **данедума** 64а – **не глати** 871; **даса разболи** 63б – **разболѣтисѧ** 871; **да умре** 63б – **оумрѣти** 871.

Установено правило в писмения идиом на книжовника е замяната на сегашното деятелно причастие и миналото деятелно склоняемо причастие от изходния текст с новобългарски лични глаголни форми, което намира подкрепа в пълното отсъствие на тези причастия в живата говорима реч. Езиковата компетентност на книжовника проличава в подходящото темпорално приравняване съобразно със съседните глаголни форми и тяхната позиция в общия план на действието:

Минало св. време срещу сегашно деятелно причастие: **поучаваха** 63б – **поучающе** 871; **наставяха** 63б – **наставляюще** 871; **сидяха** 63б – **прѣбывающымъ** 871; **оварди** 64а – **соблюдающе** 871; **самоляха** 65а – **молѣщесѧ** 873; **дѣмаха** 65а – **глаголюще** 873; и като **видѣха** 65а – **видѣще же** 873.

Минало св. време срещу минало деятелно склоняемо причастие: **имъ писа** 63б – **написавши** 871; **видѣ** 63б – **видѣвъ** 871; и **имъ повѣле** 63б – **повелѣвъ же** 871; **чѣха** 64б – **слышавше** 872; и **са просалзи** 64б –

ди възможността да се наблюдават черти от акцентната система, е запазено ударението, когато е поставено от авторите.

прослезѝвса 872; и ги тѣри 65а – всадѝвѣ ихъ 872; собраха платната 65а – вѣтрила ниспѣстѝвшымъ 872.

От наблюдаваните форми може да се изведе структурен модел за бъдеще време от следния тип: *ще + да + сегашно време на спрегаемия глагол*: *щѣ дави умножи и щѣ дави стори многолѣтны 64а – и оумножитъ вѣсѣ Бгъ и сотвориѣтъ многолѣтны 871; ще дапремини 64б – прѣидѣтъ 872*. Макар и по-рядко използван от първите ни книжовници, той може би е бил познат за поп Йоан и от българската печатна книжнина (предположението ни има своето основание в открития от нас факт, че той е спомоществовател на няколко печатни български книги – вж. Куршумова 2018: 11). От наблюдаваните примери се вижда паралелната употреба и на друг вариант: *ша + сегашно време, където частицата ша най-вероятно отговаря на най-разпространения изговор в българските диалекти шъ*. Отсъствието на установеност във формообразуването на футурните форми личи и от единичните употреби със спомагателен глагол *ща* в тях: *щатъ дапомогнатъ 65а – хотѣще помочи 873*. Използвана е и формата с глагол *имам + да + сегашно време на спрегаемия глагол*, която е типична за много български говори: *имамаъ дави дѣмамаъ 63б – возглаголю 871*.

Важна особеност е последователността, с която тези модели се използват като еквивалент на т.нар. просто бъдеще време (сег. вр. на свършен вид глаголи) от цсл. текст.

Отрицателни сложни форми за бъдеще време са образувани единствено чрез прибавяне на отрицателната частица *не*, която често намираме във вида *ни* поради редукция на неударената гласна *e*: *нищѣ да ви трѣба 63б – ꙗко не трѣвѣ вѣдѣтъ 871; и нищѣ да осюрмашѣйтѣ 64а – и не оскѣдѣте 872*.

Интересен е примерът, в който се наблюдава замяна на имперфект в страдателен залог от източника с имперфект в деятелен залог: *са нѣсиши 65а – несѣмъ вѣше 872*. Тази употреба е белег за неактуалността на сегашното страдателно причастие като компонент в сложна глаголна форма в говоримата реч. От друга страна, той представя поп Йоан Петков като книжовник, познаващ както цсл. езикова система, така и родния си говорим език. Наличието на усет за трансформиране на оригиналния текст до говоримата български реч намираме в следния пример: *и ги тѣри (...) сас сѣчкото дѣтоимъ трѣбаши 65а – и всадѝвѣ ихъ со вѣми ꙗже на потрѣвѣ 872*.

Житиеописанието съдържа четири момента, в които говорещите лица (Ксенофонт или неговите синове) изразяват своята повеля един към друг или своята молба към Бог. Това обяснява големия брой форми за повелително наклонение – повече от 40: *вишъ* 65а – *виждъ* 873; *чѣй* 65а – *оуслыши* 873; *простри* 65а – *простри* 873; *грабни* 65а – *исхити* 873; *непредавай* 65а – *не предаждъ* 873; *избави* 65а – *избави* 873, *сторети* 63б – *сотвори*те 871; *ходети* 64а – *послѣдѣйте* 871; *живѣйти* 64а – *живите* 871; *неоставяй* 64б – *не остави* 872. С оглед на ударението в наблюдаваните императивни форми то е поставено върху окончанията *-и*, *-ете*, което отразява акцентната система на балканските говори. Равностойна по честота на употреба (22 случая) е друга част примери, в които е налице сложна императивна форма, която е характерна за езика на възрожденската ни книжнина, от типа *да* + сегашно време, срещу проста форма в източника: *дани дадешъ* 65а – *даждъ* 873. За 3 л. ед. ч.: *дабади* 64а – *вѣдетъ* 872; *даса бойти* 63б – *войтеса* 871.

Синтактични особености. Повествованието в житието е изградено от същите изреченски структури както в оригиналния текст, но в тях поп Йоан Петков е осъществил значителни промени. Една част от тях представляват черти от народния синтаксис, други свидетелстват за книжни прояви, които са добре усвоени от книжовника и вероятно са познати, разбираеми и за неговия възприемател.

Изоставени са цсл. съюзи и съюзни думи (**иже**, **якоже**, **ибо**, **аще** и др.), които системно са заменени с народни по произход (**дето**, **каквото**, **ако**, **макар** и др.). Личи предпочитание към някои съюзни връзки с книжен характер: **понеже** (което се редува със **защото**); **понеже ако**; **не само – ами**; **не само – но и**; **колкото – толкосъ** и др. От примерите се вижда, че някои са с регионални особености, което е естествено за началния етап от формирането на книжовния ни език. **Макар** и **рядко**, има примери за двойно отрицание и дублиране на допълнението, които синтактични конструкции за характерни за народния език и липсват в цсл. език на източника: **никога си неостана** 64а; **никоги...да непрестаповати** 64б; **дани дадешъ нанасъ** 65а.

Задпоставените подчинени определителни изречения най-често са въведени чрез характерната за народния синтаксис съюзна дума **дето**: **понеже домашното учение детое** изобразенно сас дума...63б. Налице е и употребяваната през периода опростена структура на главното изречение с изпуснато име, към което се отнася подчиненото изречение: **сторети дете** вамъ зарачамъ 63б. Единична е употребата на

съюзна връзка **които** в подобно сложно изречение: сичкити **които** слазатъ долъ во ада 65а.

Лексикални особености. Текстът на ЖК изобилства с думи и изрази, характерни за народния говорим език, с които поп Йоан замества цел. лексикални единици от своя извод: работа (вм. д'клъ); сиромашки (вм. нициї); стопаница – ‘съпруга’ (вм. подроужіе); баща (вм. ѡцъ); постелка (вм. одръъ, ложе); дѣмамъ (вм. глаголати); сякамъ (вм. мнѣти); расардихъ (вм. разгнѣвахъса); младость (вм. юность); любезенъ (вм. любимиї, любовны) и мн. др. Интересна е редакцията на сложни глаголи с компонент благо-: добро да чинити 64а (вм. благодѣтелствоуїте), добро да стрѣвати 64а (вм. бл҃готворите). Понякога замяната е дадена като смислово уточняване: утѣшихъ [сйречь: зарадвахъ] 64а.

Не са рядкост и турските заемки: за юрнекъ 63б; ябанѹіа, кархалифъ 63б; кѣсѣръ 64а; гиміа, гемичүйти, талазити, хапансазъ – ‘внезапно’ 65а.

Стилово обусловени езикови прояви. Отделянето на подобна група езикови особености е продиктувано от наблюдаваната връзка между тяхното присъствие в ръкописа и по-ясно открояващата се стилова маркираност на съответната част от текста. На първо място, това са думите на Ксенофонт към неговите синове, изречени на смъртното му ложе и поради това притежаващи статута на поучително слово, завет, морално и духовно завещание към тях. На второ място е молитвата на Йоан и Аркадий към Бога, когато техният кораб е наред морската буря. И двата текста ни отвеждат към християнската православна традиция, към църковната риторика и в този смисъл – към религиозно-сакралния стил като част от художествения стил (повече за него виж Иванова 2017: 372 – 378).

Почти всички примери с цел. вокализации се намират в тези части от житието. Запазените род.-вин. падежни форми при лични имена от м. р. и най-вече за сакралното име *Бога* (б̄га; ѿ б̄га; б̄га ради; г̄да) са включени не заради граматическата им адекватност към изходния текст, а със стилистична цел – по-висок, книжен изказ.

Белег на църковната риторика е инверсията на словоред на определението в атрибутивни групи. В словото на Ксенофонт към синовете му постпозицията на определението се среща 10 пъти: житіето свое, ц̄рквата б̄жія 63б; пріятелити ваши, чистота душевна и тѣлесна, ѡмити землени 64а; заповѣдити г̄дни и мойти, славата негова 64б. В

много по-краткия текст на молитвата тяхната употреба е на 17 места: вл̑ко преб̑гій, б̑рата водна̑, далбината морска̑, викатъ наш̑, бедата наша, името твое, помилоста тво̑, милосердіе твое 65а. В останалия житиен разказ се срещат 10 подобни словосъчетания, от които 6 се отнасят към богослужебния език: оправданіята г̑дн̑ 63а.

Изобразителният код на сакралния текст е представен чрез употребените библейски фразеологизми, които и днес са част от библейската риторика: б̑гъ намиратъ 64б – ‘Бог на мира’; сос̑ сердце сокръшено и сас̑ д̑хъ смирен̑: молимс̑ 65а – ‘молим се със сърце съкрушено и с дух смирен’. Срещат се стилистично маркирани словесни двойки: сас̑ д̑ма и сасъ работа 653б – ‘с думи и дела’; ч̑й въздишанит̑ и викатъ наш̑ 65а – ‘чуй въздишането и вика ни’. Важно е да посочим, че само някои от изброените примери следват дословно оригинала, много често те са резултат от контекстова редакция на автора: ч̑й въздишанит̑ и викатъ наш̑ 65а – о̑сл̑ши стѣнаніе и вопль наш̑ 873.

В резултат на анализа ни могат да се направят следните изводи.

Ръкописът на ЖК е по-скоро контекстов превод, а не препис на оригиналния текст на Д. Ростовски. Житийният разказ е представен според преводната рецепция на поп Йоан и е адаптиран спрямо езиковата подготовка на възприемателите му. Писмената практика на поп Йоан Петков, поставена в контекста на езиковите процеси от 30-те – 40-те години на XIX в., се родее с новобългарската линия на езиковия ни развой. Авторът последователно включва актуални особености на говоримата реч, като наред с общоговоримите черти присъстват значителен брой елементи, характерни за централнобалканския регион. Неговият личен социален опит като свещеник и учител в с. Змейово, Старозагорско, и фактът, че житието е богослужебен текст, който се е четял пред възприематели от същия район, могат да обяснят изборите на автора, за когото комуникативността на текста има първостепенно значение. Езиковите решения на поп Йоан не могат да се свържат с наддиалектността като черта на писмената му практика. От друга страна, макар да не намираме факти, които да го свързват с някои от манастирските ни книжовни центрове, би било правдоподобно да приемем, че е получил традиционното за тях обучение в четмо и писмо, както и уменията да преписва църковни книги. Обработеното му, четливо писмо доказва постигната рутина. Логично е да очакваме, а и изследваният текст доказва, че той познава

църковната риторика от текстовете на проповедта, молитвата, поучителните слова, които са важна част от православната християнска традиция и които предлагат езикови модели, включващи омилетични стилови маркери, красноречие и лексикално богатство.

При твърде голямата вариантност в писмения език през периода поп Йоан Петков предлага езикови решения, в които народните елементи от собствения му идиолект са основополагащи, като са запазени или допълнително включени и някои традиционно книжни особености на религиозно-сакралния стил. Ръкописът е пример за навлизането на народната реч в агиографско-омилетични текстове от конфесионалната сфера и представя поп Йоан Петков като книжовник, който притежава езикова компетентност да бъде посредник между кодифицирания църковнославянски език на своя извод и говоримата реч на своите възприематели.

ЛИТЕРАТУРА

- Иванова 2017:** Иванова, Д. *История на новобългарския книжовен език*. [Ivanova, D. Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2017. ISBN 978-619-202-212-9.
- Куршумова 2018:** Куршумова, М. Поп-Йоановата преправка – корени и пътища. [Kurshumova, M. Pop-Yoanovata prepravka – koreni i patishta.] // *Поп-Йоанова преправка на „История славянобългарска“ (Змеево, 1830, поп Йоан Петков)*. Фототипно издание на оригиналния текст, преводи, изследвания. Пловдив: ИК „Жанет 45“, 2018, 5 – 39. ISBN 978-619-186-465-2.
- Куршумова 2019:** Куршумова, М. Славянобългарският книжовноезиков тип и формирането на историографския стил (върху материали от Поп-Йоановата преправка (1830 г.) на Паисиевата История). [Kurshumova, M. Slavyanobalgarskiyat knizhovnoezikov tip i formiraneto na istoriografskiya stil (varhu materiali ot Pop-Yoanovata prepravka (1830 g.) na Paisievata Istoriya.)] // *Лингвистични проблеми*, год. I, кн. 1. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2019, 59 – 66. ISSN 2682-9673.
- Ростовский 1764:** Ростовский, Д. *Жития святых. Книга вторая. Декабрь, январь, февраль*. [Rostovskij, D. Zhitiya svyatyh. Kniga vtoraya. Dekabr', yanvar', fevral'.] Киево-Печерская Лавра, 1764, 870 – 883.
- Тошева 2020:** Тошева, Ат. *Рилската преправка (1825 г.) и преписите от Рилската редакция на „История славянобългарска“ (текстология и език)*. [Tosheva, At. Rilskata prepravka (1825 g.) i prepisite ot Rilskata redaktsiya na Istoriya slavyanobalgarska.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2020. ISBN 978-619-202-546-5.